

ВІДГУК
офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
завідувача відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
Пархоменко Наталії Миколаївни
на дисертацію Головка Дмитра Вікторовича на тему
«Теоретико-правові концепції 1920–40-х рр.»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертації та зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Представлена до захисту дисертація Головка Дмитра Вікторовича присвячена дослідженню теоретико-правових концепцій 1920–40-х років як самостійного та внутрішньо неоднорідного етапу розвитку української юридичної думки. Обраний період є надзвичайно складним для наукової реконструкції, оскільки охоплює наслідки Української революції, втрату державності, діяльність українських інтелектуальних осередків в еміграції, зміну політичних режимів у Європі та формування нових уявлень про державу, право, націю і суверенітет. У цих умовах українські правники і політичні мислителі реагували на поточні події та створювали доктринальні моделі, покликані пояснити причини попередніх державотворчих невдач і визначити засади майбутнього державного розвитку.

Актуальність роботи зумовлюється потребою подолати фрагментарність у вивченні української правової спадщини міжвоєнної доби. Значна частина концепцій, що аналізуються у дисертації, тривалий час перебувала поза ґрунтовним науковим дослідженням або розглядалася переважно в межах історії, політології чи персоналістичних студій. Натомість Д.В. Головка поставив завдання оцінити їх саме як теоретико-правові конструкції, тобто з'ясувати, яким чином у працях В. Липинського, С. Томашівського, В. Кучабського, С. Дністрянського, О. Ейхельмана та В. Старосольського розкривалися поняття державності, правового порядку, політичної влади, нації, еліти, легітимності та суспільної організації.

Науковий інтерес до цієї проблематики посилюється сучасним станом українського державотворення. Захист суверенітету, забезпечення стійкості державних інституцій, консолідація суспільства й утвердження власної правової ідентичності вимагають вивчення як зарубіжних доктрин, так і національного інтелектуального доробку. Водночас цінність історичних концепцій полягає не в можливості їх прямого відтворення в сучасних умовах, а в розкритті логіки формування української державницької думки, її

базових категорій, суперечностей і способів відповіді на виклики бездержавності.

При цьому, представлене дисертаційне дослідження характеризується прагненням охопити різні напрями української державно-правової думки. Автор не обмежився аналізом одного ідейного напрямку, а поєднав у межах роботи консервативні концепції державотворення з соціологічними, національно-державницькими та енциклопедичними підходами до вивчення права. Завдяки цьому предмет дослідження постає як простір дискусії щодо джерел державної влади, форм політичної організації, ролі соціальних спільнот і співвідношення права з державою.

Важливою передумовою актуальності вибору теми є також необхідність уточнення місця української правової думки у загальноєвропейському інтелектуальному контексті. Українські інтелектуали 1920–40-х років працювали у середовищі, де взаємодіяли природно-правові, позитивістські, соціологічні, консервативні, ліберальні та федералістські ідеї. Дослідження способів їх сприйняття і творчого переосмислення дає змогу уникнути уявлення про українську юридичну науку як суто периферійне явище та показати її здатність формувати оригінальні відповіді на загальноєвропейські проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами та нормативно визначеними пріоритетами відображено у вступі дисертації. Заявлена проблематика узгоджується з напрямками досліджень, пов'язаними зі стійкістю української державності, правовим забезпеченням суверенітету, розвитком національної правової системи та відновленням історичної пам'яті у сфері права.

Отже, вибір теми є своєчасним і науково виправданим. Її актуальність визначається необхідністю системного аналізу українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х років, уточнення їх понятійної структури, встановлення взаємозв'язків між різними напрямками державно-правової думки та з'ясування їх значення для сучасної юридичної науки та практики державотворення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість наукових положень дисертації забезпечується послідовним співвіднесенням мети, завдань, об'єкта, предмета і структури роботи. **Мета** дослідження сформульована як комплексний аналіз і систематизація провідних українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х років із визначенням їх ідейних засад, методологічних підходів і практичного значення. Відповідно до цього автор спочатку встановлює стан наукової розробки теми й обґрунтовує методологію, а потім переходить до аналізу двох змістовних блоків концепцій – консервативних доктрин державотворення та національно-державницьких учень про правову організацію суспільства.

Об'єкт і предмет дослідження визначено коректно. Об'єктом є закономірності формування та розвитку поглядів українських правознавців і мислителів у досліджуваний період, а предметом – теоретико-правові концепції 1920–40-х років та їх значення для правотворення, правозастосування і державотворення. Така конструкція дає змогу поєднати історичну реконструкцію з теоретичним узагальненням, хоча окремі аспекти заявленого впливу на правозастосування, як буде зазначено нижче, потребують додаткового пояснення.

Методологічна основа дисертації складається із поєднання загальнотеоретичних, історико-правових та спеціально-юридичних підходів, застосованих з урахуванням предмета дослідження (українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр.).

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження державно-правових концепцій 1920–40-х рр.» автор узагальнює основні напрями вивчення української політико-правової спадщини. Стан наукової розробки розглянуто через проблемні блоки. Дисертант виокремлює питання державного суверенітету, національної ідеї, правової організації влади, ролі еліти та взаємодії держави і суспільства, що надалі забезпечує змістовну єдність усієї роботи.

Методологічний підрозділ першого розділу має важливе значення для визначення меж авторської інтерпретації. Дисертант обґрунтовує необхідність урахувати історичну конкретність понять, відмінності між мовою першоджерел і сучасною юридичною термінологією, а також взаємозв'язок права з політичними, соціальними та культурними умовами. Такий підхід є важливим, оскільки оцінка концепцій міжвоєнного періоду лише за сучасними стандартами могла б призвести до спрощення або анахронічного тлумачення їх змісту.

Другий розділ «Консервативні теоретико-правові доктрини розбудови української державності» побудовано навколо трьох персональних концепцій, які об'єднує переконання у першочерговій цінності ідеї державної організації. Автор аналізує, в який спосіб у працях В. Липинського, С. Томашівського та В. Кучабського вирішувалися питання політичної консолідації, формування провідної верстви, територіальної основи нації, військового чинника та міжнародних передумов державності.

У підрозділі, присвяченому В. Липинському, центральним предметом аналізу закономірно стала концепція територіального патріотизму. Дисертант показує, що для мислителя нація є передусім політично організованою спільнотою мешканців певної території, а держава – інституційною формою їх спільного існування. Плідним є розкриття взаємозв'язку територіального патріотизму з ученням про провідну верству, оскільки це дає змогу представити доктрину як цілісну модель політичної організації.

Аналіз концепції С. Томахівського здійснено через поєднання історичного, геополітичного та національно-державницького вимірів. Автор звертає увагу на значення Галичини, спадщини Галицько-Волинської держави, церковно-релігійного чинника та поступового формування державницької традиції. Важливим є висновок про те, що внутрішня консолідація у цій концепції виступає способом легітимації національної держави.

У підрозділі про В. Кучабського змістовно розкрито військово-політичну складову державотворення. Дисертант показує, що право на державність у працях мислителя пов'язувалося з історичними чи моральними аргументами та спроможністю суспільства до самоорганізації, формування дисциплінованої еліти та захисту власного політичного існування. Така інтерпретація дозволяє точніше зрозуміти специфіку державницького реалізму В. Кучабського.

Третій розділ «Національно-державницький напрям української державно-правової думки» має іншу проблемну спрямованість. Якщо у другому розділі переважає аналіз політичних умов утворення держави, то тут основну увагу приділено правовій організації державного життя, джерелам обов'язковості права, механізмам легітимації влади та ролі соціальних спільнот у формуванні правового порядку. Це забезпечує необхідну змістовну різноманітність дослідження.

У вченні С. Дністрянського автор виокремлює соціологічне розуміння права, значення суспільних зв'язків і нормативну роль спільнот. Дисертант слушно акцентує, що держава у цій концепції не поглинає суспільство, а постає однією з форм його правової організації. У контексті українського державотворення переконливо висвітлено обґрунтування права нації на самовизначення та створення власної держави.

Під час аналізу спадщини О. Ейхельмана увагу зосереджено на енциклопедичному підході до права, питаннях форми державного устрою, розподілу владних повноважень, місцевого самоврядування, референдуму та правової культури. Позитивним є прагнення автора показати практичну спрямованість доктрини О. Ейхельмана, зокрема її зв'язок із конституційним проектуванням і пошуком правових механізмів організації української держави.

Розкриття поглядів В. Старосольського здійснено через поєднання соціологічної, психологічної й історичної складових. Автор обґрунтовано наголошує на відмінності між правом як актом державної волі та правом як волею організованої спільноти. Окремо досліджено вчення про націю як юридично-політичного суб'єкта, що дозволило пов'язати теоретичні міркування В. Старосольського про право з проблематикою національного державотворення.

Узагальнення, наведені наприкінці розділів, переважно відтворюють результати проведеного аналізу та співвідносяться з поставленими завданнями. Загальні висновки містять систематизацію спільних рис досліджених концепцій, серед яких пріоритет державності, значення національної консолідації, увага до політичної еліти, обґрунтування суверенітету та прагнення поєднати національну традицію з європейськими правовими ідеями.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Зміст роботи, характер узагальнень, структура аргументації та опубліковані праці дають підстави вважати, що основні положення і висновки сформульовані здобувачем особисто. Використані ідеї інших учених супроводжуються належними посиланнями, а матеріали спільних публікацій залучено з урахуванням задекларованого особистого внеску.

Достовірність і наукова новизна положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Достовірність результатів забезпечується опрацюванням значного кола першоджерел і сучасної наукової літератури, застосуванням взаємодоповнюючих методів, логічною послідовністю дослідження та апробацією його положень. Автор звертається як до аналізу праць представників української державно-правової думки, так і до досліджень з сучасних проблем теорії держави і права, історії політико-правових учень та історії української державності.

Наукова новизна роботи полягає у зверненні до недостатньо систематизованого матеріалу та у спробі побудувати узагальнену картину розвитку українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х років. Дисертант визначає їх місце у структурі національної юридичної думки, встановлює концептуальні зв'язки між персональними вченнями та оцінює можливості їх сучасного теоретичного прочитання.

До результатів, одержаних уперше, належить системний аналіз концепцій українських правознавців у співвіднесенні із загальноєвропейськими правовими ідеями міжвоєнної доби. Значення цього положення полягає в тому, що українські доктрини розглянуто не ізольовано, а як частину ширших процесів переосмислення суверенітету, державної влади, національного самовизначення та суспільної організації.

Самостійний елемент новизни становить порівняння підходів С. Дністрянського та О. Ейхельмана до співвідношення національного чинника і правової організації держави. Автор показує, що за спільної орієнтації на українське державотворення перший мислитель виходив із соціально-нормативної природи права та ролі спільнот, тоді як другий зосереджувався на інституційно-конституційних механізмах організації публічної влади.

Новизною відзначається також інтерпретація ідей В. Старосольського у світлі сучасних дискусій про соціальну зумовленість права, психологічні

передумови дії правових норм і взаємодію держави із суспільством. Встановлення нації як юридично-політичного суб'єкта у його концепції сприяє поглибленню наукового розуміння українських теорій нації- і державотворення.

У дисертації удосконалено: характеристики консервативного напрямку української державно-правової думки через виокремлення системи його ознак: пріоритету державності, особливої ролі політичної еліти, значення територіальної консолідації та розуміння суверенітету як умови існування нації; наукове бачення концепції С. Томашівського завдяки розкриттю взаємозалежності історичної традиції, геополітичного становища, релігійного чинника та внутрішньої політичної єдності; розуміння територіального патріотизму В. Липинського як елементу цілісної моделі держави, невіддільного від концепції провідної верстви, політичної відповідальності та організованої взаємодії соціальних груп.

Подальшого розвитку набули: положення про значення української теоретико-правової спадщини міжвоєнного періоду для осмислення сучасних проблем суверенітету, національної консолідації та інституційної спроможності держави; положення про залежність змісту правових і державницьких доктрин від історичних, політичних і соціально-економічних умов їх виникнення, що дозволяє визначити межі їх сучасної інтерпретації та уникнути некритичного перенесення історичних моделей у сьогодення.

Зазначені результати мають теоретичне значення для розвитку загальної теорії держави і права та історії політико-правових учень. Вони уточнюють понятійний зміст українських концепцій державності, розширюють уявлення про національні джерела правової науки та створюють підґрунтя для подальших порівняльних досліджень.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дисертації слід розуміти насамперед як можливість використання її результатів у науковій, освітній та експертно-аналітичній діяльності. Систематизація концепцій і висновки щодо їх змісту можуть бути залучені під час дослідження української правової традиції, підготовки навчальних матеріалів і формування доктринальних підходів до проблем державності та суверенітету.

Матеріали та висновки роботи можуть застосовуватися: у науково-дослідній сфері – для подальшого опрацювання питань розвитку української теорії держави і права, історії правових і політичних учень, доктрин суверенітету, національного самовизначення та легітимності влади; в експертно-аналітичній діяльності – для підготовки матеріалів, пов'язаних із проблемами державного суверенітету, політичної відповідальності, суспільної консолідації, правової культури та інституційної стійкості; у правопросвітницькій роботі – для популяризації доробку українських

правників, відновлення історичної пам'яті про розвиток національної правової науки та формування поваги до власної державно-правової традиції.

Дисертація містить систематизований матеріал про представників української державно-правової думки, який може бути використаний для оновлення змісту відповідних навчальних дисциплін. Водночас використання окремих концепцій у сучасному правотворенні потребує додаткової адаптації до принципів демократії, прав людини, верховенства права та конституціоналізму.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях. Основні результати дисертації відображено у семи наукових публікаціях. Три статті опубліковано у фахових юридичних виданнях і присвячено теоретико-правовим засадам української державності у поглядах В. Кучабського, державно-правовій доктрині О. Ейхельмана та концепції національної держави В. Липинського. Чотири праці апробаційного характеру висвітлюють окремі питання історії української юридичної науки та погляди В. Старосольського.

Тематика публікацій відповідає змісту дисертації та підтверджує послідовність наукової роботи здобувача. Основні положення, що виносяться на захист, знайшли належне відображення у відкритому друці, а результати дослідження були представлені на наукових конференціях.

Оцінка структури, змісту та оформлення дисертації. Структура дисертації визначена логікою дослідження та охоплює анотації українською й англійською мовами, список публікацій, вступ, три розділи, що містять вісім підрозділів, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел і додатки.

Текст дисертації викладено науковою українською мовою. Назви розділів і підрозділів відповідають їх змісту, основні поняття використовуються послідовно, висновки пов'язані з поставленими завданнями. Бібліографічний апарат і посилання загалом оформлені належним чином. Водночас у роботі трапляються окремі стилістичні повтори та надмірно розгорнуті речення, що не впливають на загальну оцінку дослідження.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Загальна позитивна оцінка дисертації не виключає необхідності звернути увагу на окремі питання, що потребують уточнення або можуть стати предметом наукової дискусії під час захисту.

1. Відзначаючи важливість визначення понятійно-категорійного апарату проблеми потребує додаткового уточнення співвідношення понять «теоретико-правова концепція», «державно-правова доктрина», «політико-правова ідея» та «напрямок державно-правової думки», які використовуються для характеристики поглядів В. Липинського, С. Томашівського, В.

Кучабського, С. Дністрянського, О. Ейхельмана та В. Старосольського. Водночас не в усіх випадках достатньо чітко простежується, за якими критеріями певну сукупність поглядів автор відносить саме до теоретико-правової концепції, а не до політичної доктрини, історіософської моделі, державницької програми чи окремого комплексу правових ідей.

Важливим для досягнення мети дисертаційної роботи є визначення авторського підходу до поняття теоретико-правової концепції, її сутності та змісту. Такими ознаками могли б бути системність, внутрішня логічна узгодженість, наявність категоріального ядра, пояснення закономірностей виникнення та функціонування держави і права, а також здатність відповідної концепції формувати цілісну модель державно-правової організації суспільства. Такий підхід надав би можливість переконливіше обґрунтувати вибір персоналій і показати, чому погляди кожного із досліджених мислителів становлять завершену теоретико-правову концепцію. Крім того, чітке розмежування понять сприяло б більшій термінологічній послідовності у назвах розділів і підрозділів, оскільки в роботі одночасно використовуються формулювання «консервативні теоретико-правові доктрини», «національно-державницький напрям», «державно-правова концепція» та «теоретико-правові ідеї».

2. Предмет дослідження включає вплив теоретико-правових концепцій на правотворчість і правозастосування в Україні. Водночас у роботі найбільш переконливо розкрито їх доктринальне та державотворче значення, тоді як конкретні механізми впливу на правозастосовну практику залишилися поза детальним аналізом. У зв'язку з цим здобувачеві варто пояснити, чи йдеться про пряме використання відповідних ідей у юридичній практиці, про опосередкований вплив на правову культуру, чи про їх потенційну роль у сучасному доктринальному обґрунтуванні правових рішень.

3 Одним із важливих завдань дисертації є визначення потенціалу української державно-правової думки міжвоєнного періоду для осмислення сучасних проблем державного суверенітету, національної консолідації, політичної відповідальності еліти, правової культури та інституційної стійкості України. З огляду на це, деякі положення щодо сучасного значення концепцій 1920–40-х рр. потребують більш чіткого розмежування між історико-правовою реконструкцією та їх актуалізацією в сучасних умовах. Такий підхід був би виправданим та надав роботі практичного та світоглядного значення.

Водночас окремі ідеї досліджуваних мислителів формувалися у специфічних історичних умовах: після розпаду імперій, поразки українських визвольних змагань, існування еміграційних політичних і наукових осередків, поширення авторитарних і консервативних течій у Європі. Тому безпосереднє перенесення окремих положень у сучасний конституційно-

правовий простір потребує додаткових застережень. Зокрема, це стосується концепцій сильної державної влади, провідної верстви, класократії, монархічних форм організації держави, критики парламентаризму та окремих оцінок демократії. Такі положення можуть мати значення як історичний досвід або джерело для осмислення проблем політичної відповідальності та організованості державної влади, однак вони не завжди безпосередньо узгоджуються із сучасними принципами народовладдя, політичного плюралізму, поділу влади, верховенства права та захисту прав людини.

Тому доцільно було б чіткіше визначити критерії сучасної актуалізації досліджених концепцій. Д. Головка міг би розмежувати: положення, що зберігають загальнотеоретичне значення; ідеї, які можуть бути творчо переосмислені; історично зумовлені положення; а також концепти, які не можуть бути безпосередньо використані в сучасній демократичній правовій державі.

4. Практичне значення одержаних результатів сформульовано достатньо широко, однак окремі напрями їх можливого використання потребують більшої конкретизації. Зокрема, у дисертації зазначено, що результати дослідження можуть використовуватися у науково-дослідній, освітній, правотворчій та експертно-аналітичній діяльності. Також наголошено на можливості врахування теоретичних положень при підготовці проєктів нормативно-правових актів, концептуальних документів і пропозицій у сферах державної політики, національної безпеки, суспільної консолідації та забезпечення суверенітету.

Зазначені напрями загалом відповідають змісту дисертації. Водночас у роботі недостатньо конкретизовано, які саме положення досліджених концепцій можуть бути трансформовані у практичні рекомендації для сучасної правотворчої діяльності. Наприклад, доцільно було б окремо визначити, яким чином ідея територіального патріотизму може бути врахована у державній політиці національної єдності; як положення про політичну відповідальність еліти можуть бути використані у розвитку інститутів публічної влади; яке значення погляди О. Ейхельмана на федералізм і місцеве самоврядування мають для сучасних децентралізаційних процесів; як соціологічне праворозуміння В. Старосольського може застосовуватися у дослідженні правової свідомості та ефективності правових норм.

Доцільно було б розмежувати безпосереднє і опосередковане практичне значення результатів. Безпосереднє використання може стосуватися освітнього процесу, наукових досліджень та експертно-аналітичної роботи, тоді як у правотворчості результати дисертації можуть виконувати передусім світоглядну, концептуальну та методологічну функцію.

Наведені зауваження мають дискусійний характер і стосуються меж предмета, критеріїв класифікації, способів порівняльного аналізу та можливостей актуалізації історичних доктрин. Вони не заперечують достовірності основних результатів і не знижують загальної позитивної оцінки дисертації.

Загальний висновок. Дисертація Головка Дмитра Вікторовича «Теоретико-правові концепції 1920–40-х рр.» є завершеним самостійним дослідженням, у якому здійснено систематизацію важливого масиву української державно-правової думки, розкрито зміст концепцій шести її представників та сформульовано теоретичні узагальнення щодо державності, суверенітету, нації, права і політичної організації.

Робота характеризується належним рівнем наукової аргументації, логічною структурою, використанням широкого кола джерел та відповідністю основних висновків поставленим меті. Одержані результати мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, відображені у публікаціях і пройшли апробацію у фаховому середовищі.

За актуальністю теми, змістом, науковою новизною, обґрунтованістю положень і висновків, рівнем апробації та оформлення дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та Порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Головка Дмитро Вікторович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
член-кореспондент НАН України,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України

Наталія ПАРХОМЕНКО

